

Курило М.П.

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри правосуддя
Сумського національного
аграрного університету

Щодо уніфікації підстав порушень норм процесуального права

On the unification of grounds of violation of procedural law norms

У статті досліджується зміст поняття «процесуальні норми» в різних галузях процесуального права, визначаються їх особливості. До порушень норм процесуального права віднесено прийняття рішення судом з порушенням правил предметної або територіальної підсудності, порушення законодавства про мову, розгляд справ за відсутністю будь-якої зі сторін, не повідомленої належним чином про час і місце розгляду справи, розгляд справи в незаконному складі суду тощо.

Ключові слова: процесуальні норми, матеріальні норми, порушення процесуальних норм, уніфікація підстав порушень норм процесуального права.

The article studies the content of the notion of procedural norms in different branches of procedural law and determines their peculiarities. The author distinguishes the following types of violation of procedural law norms: court's making a decision with violation of jurisdiction or locus standi, violation of the Act on the State Language, hearing cases when one of the parties is absent, failure to inform the parties of the date and location of the court sitting, investigation conducted by illegal court composition etc.

Key words: procedural norms, substantial norms, violation of procedural norms, unification of grounds of violations of procedural law norms.

В статье рассматривается содержание понятия «процессуальные нормы» в различных отраслях процессуального права, определяются их особенности. К нарушениям норм процессуального права отнесены принятия решений судом с

нарушением правил предметной и территориальной подсудности, нарушение законодательства о языке, рассмотрение дела в отсутствие одной из сторон, соответствующим образом не извещенной о времени и месте рассмотрения дела, рассмотрение дела в незаконном составе суда и под.

Ключевые слова: процессуальные нормы, материальные нормы, нарушение процессуальных норм, унификация оснований нарушения процессуальных норм.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний період становлення і розвитку України як демократичної держави супроводжується значними змінами у правовій системі. З розвитком права змінюються і процесуально-правові форми його реалізації, що зумовлено необхідністю забезпечити гарантоване здійснення прав особи у правовій державі шляхом створення дієвого процесуального механізму реалізації законів.

Як відомо, сьогодні одним із основних способів захисту прав та інтересів осіб є судочинство, що характеризується суворо регламентованим порядком його здійснення, порушення якого може призвести до прийняття незаконних і необґрунтованих рішень.

Не викликає сумніву, що саме норми процесуального права спрямовані на забезпечення всебічного дослідження судом обставин справи, а в підсумку – на ухвалення законного та обґрунтованого рішення.

З огляду на це, дослідження порушень процесуальних норм, які повинні забезпечувати виконання приписів законодавчих актів, є важливим для юридичної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процесуальні норми були предметом наукової уваги таких дослідників різних галузей права, як С. С. Алексєєв, В. М. Горшиньов, Л.О. Грось, С.І. Карпова, Л.В. Колобкова, В.І. Мельникова, М.С. Строгович, О.Ф. Скакун, В.Д. Чернадчук, М.М. Ясинок та багатьох інших.

Незважаючи на значну увагу вчених до цього інституту, дослідження порушень процесуальних норм, з'ясування ефективності їх дії в реальних життєвих ситуаціях залишається актуальним.

Формулювання цілей дослідження. Метою нашої статті є дослідження підстав порушень процесуальних норм у різних галузях процесуального права з метою їх уніфікації в Судовому процесуальному кодексі.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Процесуальні норми були об'єктом уваги багатьох представників галузевих юридичних наук. Так, у господарському процесуальному праві процесуальні норми визначено як встановлені чи санкціоновані державою та забезпечені засобами державного примусу визначені правила поведінки у сфері здійснення господарського судочинства [1, 50].

Норми процесуального права в адміністративному праві – це встановлені державою та забезпечені її примусом (організаційними заходами) формально визначені, загальнообов'язкові правила поведінки, які регулюють суспільні відносини щодо визнання, реалізації та захисту прав і законних інтересів фізичних чи юридичних осіб, а також інтересів держави в публічній сфері, розгляду і вирішення адміністративних справ [2, 55].

Борисова Л.М. так визначає норми процесуального права – це самостійний вид правових норм, що мають службовий характер і спрямовані на здійснення приписів матеріальних норм шляхом створення умов, наділення безпосередніх учасників відносин правами та обов'язками, що дозволяють урегулювати спір без участі юрисдикційних органів, а за умови негативного розвитку правовідносин – це норми, що визначають порядок застосування спеціальними державними органами владних повноважень для врегулювання конфлікту [3].

Отже, під процесуальними нормами треба розуміти чітко сформульовані правила поведінки, зумовлені необхідністю забезпечення прав учасників у сфері того чи іншого виду судочинства. Процесуальні норми призначені для регулювання суспільних відносин і містять у собі правила поведінки (у тому

числі й строки, форми документів, види прийнятих рішень) суб'єктів, спеціально уповноважених державою на здійснення юрисдикційної діяльності, а також інших учасників процесу.

Як відомо, на сучасному етапі розвитку теорії права матеріальний припис визначається відносно первинним, а процесуальний - похідним, тобто спрямованим на забезпечення реалізації першого. У загальному вигляді різниця між цими явищами, як правило, визначається за формулою: якщо матеріальна норма права відповідає на питання, що треба зробити для реалізації встановлених прав і обов'язків, то процесуальна повинна дати відповідь на питання, як, яким чином, в якому порядку вказані права можуть бути реалізовані.

Матеріальні і процесуальні норми мають і свої якісні особливості, що відрізняють їх одні від інших. Вони розрізняються за предметом правового регулювання. Кожна правова норма розрахована на регулювання певних суспільних відносин, сукупність яких і становить предмет тієї чи іншої галузі права. Звичайно, «якщо норми матеріального права встановлюють суб'єктивні права, закріплюють юридичні обов'язки і становлять сам зміст, робочий механізм правового регулювання, то процесуальні норми закріплюють порядок, умови правильного здійснення прав і виконання юридичних обов'язків. Більше того, стан законності значною мірою залежить від процесуальних форм їх застосування — від своєчасності встановлення, повноти і досконалості процесуальних норм» [4].

Без сумніву, порушення норм процесуального права можуть бути підставами для скасування або зміни рішення, якщо це порушення призвело до неправильного вирішення справи. Під порушенням або неправильним застосуванням норм процесуального права Верховний Суд України пропонує розуміти порушення вимог ст. 59 ЦПК України щодо допустимості засобів доказування, необґрунтованої відмови суду в задоволенні клопотання осіб, які беруть участь у справі, дослідження доказів (ст. 60 ЦПК), порушення вимог ст. 215 ЦПК України щодо змісту рішення суду тощо (ч. 3 ст. 309 ЦПК).

Якщо порівняти таке розуміння порушення норм процесуального права з вимогами в цій частині Цивільного процесуального кодексу 1963 року, то ми звернемо увагу на те, що частина вимог чинного на той час ЦПК України дійсно є виваженою і такою, що потребує повернення до ч. 3 ст. 309 ЦПК України. Так, ст. 314 ЦПК України 1963 року під порушенням та неправильним застосуванням норм процесуального права визнавала випадки коли справу розглянуто не уповноваженим на те складом суду. У цій частині п. 6 ч. 3 ст. 104 ГПК України, яка діє й сьогодні, більш точно розкриває це питання, зазначаючи, що порушенням норм процесуального права є прийняття рішення «господарським судом з порушенням правил предметної або територіальної підсудності». Таке формулювання повинно увійти і до Судового процесуального кодексу, оскільки воно ставить процесуальну «стіну» для прийняття рішень у «рейдерських» справах. Це повинно посилити вимоги ст. 109 ЦПК України в тій частині, що справи повинні розглядатися за місцезнаходженням відповідача, а не там, де «необхідно».

Крім того, п.2 ст. 314 ЦПК України 1963 року відносив до порушень процесуального законодавства випадки, коли «справу розглянуто з порушенням таємниці нарадчої кімнати». Сьогодні ж ч. 6 ст. 304 ЦПК України лише дипломатично констатує, що «після закінчення дебатів суд виходить до нарадчої кімнати». Такий підхід до цієї частини судового процесу у практичній площині сьогодення призводить до того, що судді апеляційних судів здебільшого йдуть у судові засідання вже із заздалегідь написаним рішенням. Судові засідання стає лише простою формальністю, оскільки пояснення сторін жодного значення не мають. Їх просто вислуховують через те, що вони з'явилися в судові засідання. Після цього суд іде до нарадчої кімнати, з якої повертається за хвилину і тут же зачитує ухвалу чи рішення суду впродовж 10-15 хвилин. Після цього сторони розуміють, що їх присутність по суті й не була обов'язковою, оскільки судові рішення вже було ухвалено до судового розгляду справи. Сьогодні це вважається формальністю. Якщо це так, то тоді й у суді першої інстанції можна ухвалювати судові рішення на підставі лише тих

доказів, які надали сторони. Судові ж засідання можна проводити швидко без жодних затримок. Ми вважаємо, що оперативність у розгляді справ, безумовно, є першоосновою, але якщо вона не сприяє якості розгляду справ, то така «оперативність» надає сторонам ще більше проблем, оскільки в подальшому особа звертається до касаційного суду.

Так, у 2009 році в касаційний суд надійшло 33,7 тис. справ, із яких було скасовано 3,7 тис. рішень [5]. У 2010, 2011 та 2012 роках відповідно 11,5 тис., 52 тис., 54, 9 тис. касаційних скарг, із яких було скасовано відповідно 3,2 тис., 8 тис., 2,4 тис. судових рішень. Аналогічна ситуація і в адміністративному судочинстві. Так, у 2009 році в адміністративні апеляційні суди надійшло 539,4 тис. апеляційних скарг. У 2010 [6], 2011 [7] та 2012 [8] роках відповідно таких скарг надійшло 189,9 тис., 1 млн. 154 тис. скарг, 1 млн. 239 тис. справ. Після цього в касаційному порядку надійшло відповідно 84,1 тис., 96 тис., 49,5 тис. касаційних скарг.

Таким чином, судова статистика свідчить про те, що судова система, маючи розрізнене процесуальне законодавство, працює неефективно. У зв'язку з цим необхідна уніфікація процесуального законодавства з формуванням єдиного Судового процесуального кодексу, оскільки країні необхідне законодавство, яке б не потребувало постійних роз'яснень щодо його правозастосування розрізненими вищими судовими інстанціями.

Треба зазначити, що сьогодні процесуальне законодавство по суті ігнорує його порушення, не передбачаючи жодної відповідальності за недотримання процесуальних норм. Такий підхід дає можливість судам виконувати вимоги процесуальних норм формально, іноді – спрощувати судові процедури, а іноді – затягувати судові процеси. При цьому жодної відповідальності за це судді не несуть. Лозунг, який сьогодні культивується, «оперативність понад усе», призводить до того, що суди, часто ігноруючи процесуальне законодавство, поступово стають адміністративними органами, оскільки ігнорують судові процедури.

Крім того, ми вважаємо, що положення п. 3 ч. 1 ст. 314 ЦПК України 1963 року є актуальним і сьогодні, оскільки дана норма відносила до порушень процесуального законодавства: «порушення правил про мову». Сьогодні ми можемо сказати, що Закон України «Про мови» є складовою частиною всіх видів процесуального законодавства, оскільки підстави до його застосування є складовими принципу мови [9]. Порушення законодавства про мову в судових засіданнях є порушенням процесуального закону, оскільки відповідно до ст. 7 ЦПК «цивільне, господарське, адміністративне судочинство здійснюється державною мовою. Особи, які беруть участь у справі і не володіють або недостатньо володіють державною мовою... мають право робити заяви, давати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою».

Так, окремою ухвалою апеляційного суду Сумської області від 19 січня 2012 року колегія суддів з розгляду справ цивільного судочинства апеляційного суду Сумської області (справа № 2-0-129/11) відреагувала на адресу судді при розгляді апеляційної скарги Терентьєвої Вікторії Михайлівни на ухвалу судді Шосткинського міськрайонного суду Сумської області від 28 листопада 2011 року, зазначивши, що: «Оскаржувана ухвала судді складена іноземною мовою - російською.

Цивільне судочинство здійснюється і судові документи складаються державною мовою. ЦПК України не містить винятків із зазначених положень.

Складення ухвали російською мовою є грубим порушенням процесуального закону» [10].

Такі ж підстави для залишення позову без руху знаходимо і в ухвалях Личаківського районного суду м. Львова від 16 травня 2013 року [11] та Приморського районного суду м. Одеси від 12 травня 2011 року [12] тощо.

До порушень процесуального законодавства законодавець відносив і відсутність протоколу судового засідання (п. 6 ч. 1 ст. 314 ЦПК України 1963 року), оскільки відсутність протоколу судового засідання не давала можливості реально перевірити, які факти були встановлені, а які не отримали свого підтвердження в судовому засіданні [13]. Безумовно, складання

письмових протоколів судових засідань має свої недоліки, оскільки в них не в повному обсязі фіксуються всі події, які мали місце в судовому засіданні. Але й повне фіксування судового процесу технічними засобами також має свої недоліки, незважаючи на те, що для відправлення правосуддя дуже важливим є повне збереження словесної інформації. Так, використовуючи звукозаписувальні прилади, може фіксуватися багато зайвої, незначної інформації, вся багатослівність живої мови, повтори, жаргонна лексика тощо [14, 45].

Ми вважаємо, що до явних порушень процесуального законодавства належить і розгляд справ за відсутністю будь-якої зі сторін, не повідомленої належним чином про час і місце розгляду справи. Поверненням такої вимоги процесуальний закон посилив би дію принципу безпосередності в усіх видах судових процесів (ст. 159 ЦПК України). Крім того, це має збалансувати процесуальне законодавство, оскільки проголосивши процесуальні принципи і закріпивши їх у процесуальному законодавстві в окремих нормах, законодавець не ввів процесуальної відповідальності за їх порушення, чим послабив дію як процесуальних принципів, так і процесуального закону. У практичній площині це призвело до того, що суди почали формально підходити до виклику сторін. Практика показує, що судові повістки відповідачі часто отримують після ухвалення рішень, яке за неявки, наприклад, відповідача ухвалюється в порядку заочного провадження. До того ж, важливу роль у вчасному повідомленні відіграє і поштова служба, на яку покладені обов'язки з доставки і вручення повісток і повідомлень. Не завжди організації поштового зв'язку повертають до суду повідомлення про вручення повісток. Крім того, після вручення повістки, адресованій організації, визначити, хто її отримав, просто неможливо. Ще однією проблемою є вручення повісток громадянам, які відсутні за місцем проживання.

Треба зазначити, що дискусійним залишається питання щодо «належним чином повідомлених осіб», оскільки в законі чітко не визначено, які саме

засоби оповіщення сторін треба вважати прийнятними, для того щоб вважати сторони «належно» повідомленими.

Судова статистика показує, що кількість заочних рішень із року в рік зростає. Разом з тим даній тенденції увага взагалі не приділяється, вона ніким не аналізується, хоча ця тенденція пов'язується саме з порушенням судами процесуальних прав відповідачів, оскільки останні в таких випадках не мають реальної можливості захистити свої права.

З урахуванням даних обставин ми вважаємо, що ч.3 ст. 309 ЦПК України необхідно викласти в новій редакції: «Порушеннями норм процесуального права є:

- 1) розгляд справи в незаконному складі суду;
- 2) розгляд справи без належного повідомлення сторін про час і місце розгляду справи;
- 3) рішення суду не підписано судом, або підписано не тим складом суду, які розглядали справу;
- 4) рішення суду прийнято з порушенням правил предметної або територіальної підсудності чи правил виключної підсудності».

Висновки. Таким чином, зазначені порушення процесуальних норм стосуються процесуального законодавства всіх видів судових проваджень, а тому в порядку уніфікації процесуального законодавства можуть мати своє закріплення в Судовому процесуальному кодексі України.

Уніфікований підхід до процесуальних норм надасть можливість не просто створити єдине процесуальне законодавство з можливістю оперативного внесення до нього змін, але й напрацювати єдину судову практику, єдине застосування прецедентних рішень, точно визначити процесуальні поняття для всіх процесуальних галузей права, спростити праворозуміння процесуального законодавства населенням і спеціалістами, сформувати єдине розуміння процесуального наукового матеріалу і єдину наукову дисципліну – судове процесуальне право.

Література

1. Господарське процесуальне право України : [підруч.] / В. Д. Чернадчук, В. В. Сухонос, В. П. Нагребельний, Д. М. Лук'янець. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. – 331 с.
2. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. / Е. Ф. Демський. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.
3. Борисова Л. Н. Общая теория процессуальных норм права : автореф. ... дис. канд. юрид. наук / Л.Н.Борисова. – Ставрополь, 2004.
4. Касьяненко Л.М. Сутність фінансово-процесуальних норм, їх співвідношення з матеріальними [Електронний ресурс] / Л.М.Касьяненко . – Режим доступу: http://zavantag.com/tw_files2/urls_7/399/d-398301/7z-docs/1.pdf.
5. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2009 р. (за даними судової статистики)// Вісник Верховного Суду України, 2010. - №5. – С. 20-31.
6. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції за 2010 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 5. – С. 17-33.
7. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2011 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 6. – С. 28-42.
8. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2012 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/37FA7BF4961A1F5AC2257B9B00231848?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=37FA7BF4961A1F5AC2257B9B00231848&Count=500&>.
9. Про мови в Українській РСР : Закон Української РСР № 8312 від 28 жовтня 1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T831200.html. – Назва з екрану.
10. Спр. № 2-0-129/11, розглянута Апеляційним судом Сумської області 19 січня 2012 року, 2012 рік.

11. Ухвала Личаківського районного суду м. Львова від 16 травня 2013 р., 2013 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31438223>.

12. Ухвала Приморського районного суду м. Одеси 12 травня 2011 р., 2011 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/17108005>.

13. Цивільний процесуальний кодекс Української РСР : офіц. текст із змін. і доп. на 11 січня 1982 р. – К. : Політвидав. України, 1983. – 199 с.

14. Ясинок М. М. Принципи усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві : монографія / М. М. Ясинок, В. А. Кройтор. – Х. : Еспада, 2007. – 152 с.